

**Piotr Daszkiewicz**

Instytut Historii Nauki PAN Warszawa

## **List barona Christopha Burhardta von Vietinghoffa (1767–1829) do André Thouina (1747–1824) – interesujący dokument historii nauki w krajach bałtyckich**

**Streszczenie:** Artykuł przedstawia korespondencję C. Vietinghoffa z A. Thouinem dotyczącą wymiany nasion i roślin pomiędzy paryskim Jardin des Plantesa, ogrodem botanicznym w Marienburgu. Omówiona została także wyprawa naukowa na Kaukaz, kierowana przez Vietinghoffa oraz historia przywiezionych przez niego zbiorów i prób wydania pracy o florze *Hortus siccus caucasicus*. Korespondencja, stanowiąca ważny przyczynek dla historii nauki krajów bałtyckich, została przeanalizowana zarówno w kontekście sytuacji politycznej, jak i z punktu widzenia historii nauki.

**Słowa kluczowe:** historia nauki, kolekcje roślin, wojny napoleońskie, Marienburg, Narodowe Muzeum Historii Naturalnej w Paryżu

W zbiorach Biblioteki Głównej Narodowego Muzeum Historii Naturalnej w Paryżu, w archiwum A. Thouina przechowywany jest list barona von Vietinghoffa, interesujący zarówno dla historii nauki, jak i polityki w początkach dziewiętnastego wieku. A. Thouin był jednym z najważniejszych botaników i agronomów francuskich przełomu osiemnastego i dziewiętnastego wieku. Urodzony w Paryżu, gdzie jego ojciec pełnił funkcję najważniejszego ogrodnika w królewskim ogrodzie botanicznym, bardzo wcześnie, bo już w wieku 17 lat rozpoczął naukową i administracyjną karierę. Współpracownik encyklopedystów, podobnie jak uprzednio jego ojciec Jean-André Thouin, kierował królewskim ogrodem botanicznym, przekształconym w 1793 r. w *Jardin des Plantes*, integralną część Narodowego Muzeum Historii Naturalnej w Paryżu. Wybitny specjalista uprawy roślin egzotycznych i szczepienia drzew, A. Thouin, był członkiem Akademii Nauk, Towarzystwa Agronomicznego i kilkudziesięciu towarzystw naukowych z wielu krajów Europy. W 1789 r. został wybrany posłem, a od 1790 r. był także członkiem Rady Generalnej departamentu Sekwany. W okresie rewolucji przygotował inwentarz ogrodów i kolekcji botanicznych, własności kościelnych i arystokratycznych oraz brał udział w ich konfiskatach i przejmowaniu przez państwo. Nie wchodząc w oceny moralne podobnego działania,

należy jednak zauważyć, że w trakcie „rewolucyjnych strat”, uratowało ono szereg roślin, niekiedy unikalnych odmian, jak i zielników, od zniszczenia. Wraz z armią napoleońską, A. Thouin organizował także konfiskaty roślin i kolekcji botanicznych w krajach zajętych przez Francuzów: Holandii i Belgii. Był on niewątpliwie jednym z najważniejszych aktorów polityki rolnej rewolucyjnej, a następnie napoleońskiej Francji<sup>1</sup>. Jego działalność była szczególnie istotna politycznie w okresie blokady Francji, poszukiwania surowców zastępczych dla przemysłu, także zbrojeniowego, by wspomnieć choćby kierowaną przez niego akcję dystrybucji nasion i instrukcji upraw gatunków drzew niezbędnych do budowy okrętów<sup>2</sup>.

A. Thouin prowadził obfitą korespondencję i wymianę nasion i roślin. Stworzył bardzo rozległą sieć korespondentów<sup>3</sup>. Wśród jego korespondentów byli także polscy botanicy<sup>4</sup>. Nic dziwnego, że to właśnie do niego zwrócił się baron von Vietinghoff pragnąc powiększyć swoją kolekcję botaniczną. Zauważyć jednak należy specyfikę sytuacji, w której – w okresie otwartego konfliktu francusko-rosyjskiego – carski poddany zupełnie otwarcie zwraca się do uczonego, będącego także przeciwieństwem wysokiej rangi urzędnikiem przeciwnego kraju i wręcz pisze o stracie swojego dorobku naukowego w rezultacie „wtargnięcia francuskiej armii”.

O działalności naukowej, kolekcjach roślinnych, a nawet życiu barona Vietinghoffa wiadomo stosunkowo niewiele. Pełnił funkcję szambelana, był tajnym radcą carskiego dworu, a także panem Marienburga (obecnie Alūksne na Łotwie) i kilkunastu innych majątków. Ten pasjonat botaniki i naukowiec podróżnik należał do jednego z najważniejszych rodów inflanckiej arystokracji. W liście powołuje się na wizytę swojej siostry „Pani Krüdener”, w paryskim *Jardin des Plantes*. Niewątpliwie dzisiaj jest ona o wiele bardziej znaną postacią od swojego brata przyrodnika. Beate Barbara Juliane von Krüdener (1764–1824) była bardzo znaną pisarką języka francuskiego. Do jej znajomych z francuskich i niemieckich salonów należeli m.in. Georges-Louis Leclerc Buffon (1707–1788), intendent *Jardin des Plantes* (może także stąd tak życzliwe przyjęcie, jakie zgotował jej w tej instytucji A. Thouin), Denis Diderot (1713–1784), Jean le Rond D’Alembert (1717–1783), Jacques-Henri Bernardin de Saint-Pierre (1737–1814) czy też Friedrich Melchior, baron von Grimm (1723–1807). Żona rosyjskiego dyplomaty Alexisa Konstantina von Krüdenera (1744–1802), przyjmowana była na wszystkich dworach Europy.

<sup>1</sup> E. Geoffroy Saint-Hilaire, *Notice nécrologique sur André Thouin*, „Revue encyclopédique”, t. 24, listopad 1824.

<sup>2</sup> P. Daszkiewicz, J. Oleksyn, *Introdukcja „sosny ryskiej” w osiemnasto- i dziewiętnastowiecznej Francji*, „Rocznik Dendrologiczny” 2005, 53: 7–40.

<sup>3</sup> Y. Letouzey, *Le Jardin des plantes à la croisée des chemins: avec André Thouin, 1747–1824*, Paryż 1989, s. 1–678.

<sup>4</sup> P. Daszkiewicz, *Listy Stanisława Bonifacego Jundzilla do André Thouina w zbiorach rękopisów Narodowego Muzeum Historii Naturalnej w Paryżu*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2001, 46 (2): 113–120.

Przeżywszy „doświadczenie religijne” stała się zwolenniczką religijnego mistycyzmu, osobą szczególnie bliską carowi Aleksandrowi<sup>5</sup>. Ojcem barona Vietinghoffa był natomiast Otto Hermann von Vietinghoff (1722–1792), oficer i radca stanu, gubernator Rygi, rosyjski dyplomata, a także polityk pełniący funkcję odpowiadającą dzisiejszemu stanowisku ministra zdrowia. Ten wyjątkowo zamożny właściciel wielu manufaktur, a zarazem racjonalista i wpływowy mason, związany szczególnie blisko z francuską masonerią, był również zaprzyjaźniony z encyklopedystami: Diderotem, d’Alembertem oraz z Bufonem. Przy podobnych koligacjach rodzinnych nie ma nic dziwnego w tym, że listy barona von Vietinghoffa spotykały się z bardzo przyjazną reakcją, nawet jeśli pochodziły z kraju oficjalnie pozostającym w stanie wojny z Francją.

List barona von Vietinghoffa jest typowy dla wymiany naukowej początku dziewiętnastego wieku. Został napisany po francusku, języku ówczesnej arystokracji i dyplomacji, ale i naukowej korespondencji. Poniżej polskie tłumaczenie tego listu:

*Panie,*

*Ogród botaniczny w Marienburgu (dopisano innym charakterem pisma)*

*Od dawna już pragnę dostąpić zaszczytu nawiązania z Panem kontaktu. Liczę, iż zasługuję na Pańską dobroć, ponieważ zechciał Pan zorganizować tak zaszczytne przyjęcie mojej siostrze, Pani Krüdenere, autorce „Valérie” i „Camps de vertu”. Pasjonuję się botaniką i posiadam w zamku w Marienburgu w Inflantach pomarańczarnię i szklarnię dla najcenniejszych roślin egzotycznych. Moi korespondenci w Anglii, w Brazylii i Persji często przysyłali mi nasiona rzadkich roślin i innych, zupełnie nieznanymi w naszych stronach. Owocem mojej podróży na Kaukaz i do Gruzji jest książka, którą ośmielam się przesłać Panu licząc na Pańską wyrozumiałość. Byłbym szczęśliwy, gdyby mogła ona liczyć na Pańskie wsparcie. Wtargnięcie francuskiej armii do Moskwy sprawiło, że utraciłem wszystkie moje pisma, jak i płyty rytowane dla mojej „Fauny Rosji” i mojego „Hortus siccus Caucasicus”. Jednakże ponieważ ponownie zleciłem wyrytowanie moich rysunków z tego interesującego kraju, to mam zaszczyt przesłać Panu rycinę należącą do tych pierwszych egzemplarzy. Gdyby któryś z paryskich księgarzy chciał wydrukować ten pierwszy zeszyt mojego „Hortus siccus Caucasicus” to byłbym bardzo zadowolony, pragnę zatrzymać dla siebie jedynie 200 egzemplarzy. Prosząc Pana o dobroć przesłania przez kogoś, kto będzie podróżował do St. Petersburga, nasion rzadkich roślin egzotycznych ośmielam się podarować Panu nasiona naszych roślin z Syberii, Kaukazu i Besarabii, które zostaną mi przesłane jeszcze w tym roku.*

<sup>5</sup> L. Francis, *Alexandre Ier, Chateaubriand, Lamartine et Madame de Krüdenere, en 1815*, „Cahiers du monde russe et soviétique” 1968, 9/1: 58–64.

*Pan Moussard, autor dzieł, które mam zaszczyt przesłać Panu w załączeniu, prosił mnie, abym poprosił Pana o przysługę przekazania niniejszej informacji Panom Bossange i Massonowi, do których autor ten proponuje niezwłocznie napisać.*

*Proszę o przyjęcie wyrazów szacunku*

*Pański skromny i posłuszny sługa*

*Baron Viettinghoff*

*W St. Petersbourg le 21/8 mai 1816*

Wraz listem przechowywana jest koperta z adresem: Pan Thouin, Profesor botaniki, Dyrektor Jardin des Plantes, członek wielu zagranicznych akademii w Paryżu, przesłana razem z paczką zawierającą zielnik z Kaukazu. Na kopercie dopisano: „przekazano za pośrednictwem Barrois l'ainé rue de Savoie 413” oraz „otrzymano 5 sierpnia 1816 roku”. Barrois l'ainé (l'ainé znaczy „pierworodny” lub „starszy”) to znany paryski księgarz i wydawca Louis-François Barrois (1748–1835?). Przesyłanie korespondencji i okazów przyrodniczych za pośrednictwem księgarzy nie było rzadkie na początku dziewiętnastego wieku.

Do listu dołączona została rękopiśmienna lista 270 łacińskich i francuskich nazw rodzajów roślin, zaznaczonych znakiem « + » lub « 0 », zakończona uwagą:

*bardzo prosi się Pana Thouina jako Dyrektora Jardin des Plantes o przesłanie, gdy tylko będzie to możliwe, nasion wszystkich roślin zaznaczonych na liście [dosłownie „w katalogu”] i o wybranie z każdego rodzaju najpiękniejszych gatunków i odmian. Amator botaniki, który otrzyma te nasiona będzie miał zaszczyt przesłać Panu Thouinowi swoje dzieło wraz z zielnikiem rzadkich roślin z Kaukazu w momencie gdy dzieło to, znajdujące się obecnie w druku, zostanie wydane jak również z przyjemnością prześle różne nasiona najpiękniejszych roślin Syberii.*

Korespondencji tej towarzyszy także druga lista 182 gatunków roślin, zatytułowana „Życzenie Pana Barona Vietinghoffa, autora *Flora Caucasia* 25 kwietnia”. Jest to niewątpliwie lista roślin wysłanych Vietinghoffowi z Paryża. O wymianie nasion i korespondencji pomiędzy ogrodem w Marienburgu, który był niewątpliwie bardzo ważną kolekcją botaniczną w tej części Europy, a paryskim *Jardin des Plantes* świadczą także dołączone do listu niewielkie kartki z zapiskami, zrobionymi prawdopodobnie przez A. Thouina. Na pierwszej z nich zapisano: *Pan Baron Vietinghoff w zamku w Marienburgu w Inflantach. Podróżnik na Kaukazie. 150 gatunków nasion roślin, o które prosił na swojej liście. Przekazano Panu Barrois L'ainé, Księgarzowi, rue de Savoie 413 w Paryżu, 6 lutego 1817.* Druga kartka zawiera informację o wysłaniu 151 gatunków roślin 25 stycznia 1818 r. Trzecia z nich, datowana 6 lutego 1819 r. informuje o przekazaniu 171 gatunków dla ogrodu botanicznego w Marienburgu.

Na czwartej niedatowanej kartce zapisano paryski adres barona Vietinghoffa „autora *Flory Kaukaskiej* z Petersburga”: *Rue St. Georges n°4. Chaussée d'Antin près de*

*l'hôtel Theulousson*. Przyrodnik i arystokrata przyjechał bowiem do Paryża. Jego pobyt został nawet odnotowany przez prasę interesującą się naukami przyrodniczymi. *Revue encyclopédique*<sup>6</sup> informowało o pracy Vietinghoffa i Hoffmana *Hortus siccus Caucasicus*:

*To dzieło, którego jeszcze nie ukazała się pierwsza część, ponieważ wydarzenia wojenne opóźniły wydanie i ponieważ pierwsze egzemplarze pierwszej części padły ofiarą pożaru Moskwy, będzie na nowo podjęte i wytrwale kontynuowane gdy tylko egzemplarz, który mamy przed oczyma, zostanie wykonany w formie płyt litograficznych: przedsięwzięcie zostanie prawdopodobnie zrealizowane w Paryżu. Orginal został złożony, wraz z ususzonymi roślinami, w bibliotece Jardin du Roi, dzięki trosce barona Vietinghoffa. Ten szacunek godzien filantrop, przewodniczący Towarzystwa mineralogicznego w Sankt Petersburgu i Komitetu dobroczynności w tym samym mieście, spędził niedawno sześć miesięcy w Paryżu. Czas swojego pobytu poświęcił, wraz z lordem Calthropem, członkiem angielskiego parlamentu i MMA Julien, który zamieścił tutaj swoje wspomnienie, na zwiedzanie naszych głównych instytucji publicznych, naszych szpitali, naszych więzień, naszych szkół podstawowych, naszych towarzystw wspierania przemysłu, rolnictwa, edukacji, dobroczynności itp. Powraca on do ojczyzny z cennymi informacjami, jak ulepszyć i zorganizować podobne instytucje.*

*Widok Beschtou, jednego z najwyższych szczytów Kaukazu, narysowany na miejscu przez Pana Vietinghoffa, i szczegółowy opis każdej z roślin, zrobiony wspólnie przez obu autorów, jest dodatkową, ważną zasługą Zielnika Kaukazu, który musi interesować botaników.*

O samej kaukaskiej wyprawie Vietinghoffa wiadomo niewiele, choć informacje o jego zbiorach pojawiają się w korespondencji znaczących dla życia intelektualnego tamtej epoki postaci, m.in. wybitnego brytyjskiego uczonego, matematyka, fizyka i jednego z pionierów fotografii, Williama Foxa Talbota (1800–1877)<sup>7</sup>. 25 października 1810 r. wygłosił on w Carskim Towarzystwie przyrodników Moskwy i następnie opublikował *Odczyt o kilku przedmiotach historii naturalnej zebranych na Kaukazie*<sup>8</sup> w którym, oprócz opisów geograficznych, przedstawił kilka gatunków ssaków, gadów i płazów, a także skorpiona. Niektóre z obserwacji są cytowane po dzień dzisiejszy<sup>9</sup>. Zapowiadane dzieło o kaukaskiej florze prawdopodobnie nigdy tak naprawdę nie zostało wydrukowane. Nie ma go w katalogach najważniejszych europejskich bibliotek przyrodniczych. W katalogach rękopisów i zbiorach MNHN brak także informacji na temat rękopisu pozostawio-

<sup>6</sup> Anonyme, *Hortus siccus caucasicus*, „Revue encyclopédique”, T. 2, 1819: 195–196.

<sup>7</sup> Korespondencja ta dostępna jest on-line (10 luty 2018) <http://foxtalbot.dmu.ac.uk/letters/ftbh.php?docum=00790>

<sup>8</sup> C. Viettinghoff, *Discours sur quelques objets d'Histoire naturelle recueillis au Caucase; prononcé par le Baron de Vietinghoff, le 25 octobre 1810*, „Mémoires de la Société Impériales des Naturalistes de Moscou” 1812 t.: 83–96.

<sup>9</sup> V. Fet, *Androctonus caucasicus Nordmann, 1840 (currently Mesobuthus caucasicus; Arachnida, Scorpiones): proposed coservation of specific name*, „Bulletin of zoological nomenclature” 1998, 55 (1): 14–16.

nego przez Vietinghoffa w tej instytucji. Nazwisko barona nie pojawia się także na liście nazwisk darczyńców muzealnego zielnika. Być może zielnik zaginął lub w muzealnych zbiorach został źle skatalogowany? Sprawa jest o tyle dziwna, iż w zapowiedziach publikacji<sup>10</sup> owego dzieła odnaleźć można nawet nazwy 25 gatunków roślin, ceny wydania, a nawet adres księgarza w Lipsku i wydawcy w Paryżu, u którego zamawiać należy tę książkę, a także jej cenę.

Korespondencja barona Vietinghoffa z A.Thouinem jest wyjątkowo cennym dokumentem epoki. Ukazuje, że na początku dziewiętnastego wieku ogród i kolekcja botaniczna w Marienburgu, dzisiaj na Łotwie, należały do ważnych ośrodków naukowych. Prowadzono w nich, jak wskazuje lista nasion towarzysząca korespondencji, interesujące prace aklimatyzacyjne. Dzisiaj historia ta jest zapomniana. List barona Vietinghoffa jest interesującym przyczynkiem dla historii nauki krajów bałtyckich. To także interesujące świadectwo historii botaniki, ukazujące, jak ważną rolę nauka ta odgrywała na początku dziewiętnastego wieku, gdy pasjonowali się nią politycy, wojskowi i dyplomaci różnych krajów. Historia ta pokazuje ponadto, jak ważne dla historii nauki tej części Europy są archiwalia przechowywane w zbiorach Narodowego Muzeum Historii Naturalnej w Paryżu.

### Bibliografia

- Anonyme, *Hortus siccus caucasicus*. „Revue encyclopédique” T. 2, 1819: 195–196.
- Daszkiewicz P., *Listy Stanisława Bonifacego Jundzilla do André Thouina w zbiorach rękopisów Narodowego Muzeum Historii Naturalnej w Paryżu*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2001, 46 (2): 113–120.
- Daszkiewicz P., Oleksyn J., *Introdukcja „sosny ryskiej” w osiemnasto- i dziewiętnastowiecznej Francji*, „Rocznik Dendrologiczny” 2005, 53: 7–40.
- Fet V., *Androctonus caucasicus Nordmann, 1840 (currently Mesobuthus caucasicus; Arachnida, Scorpiones): proposed coservation of specific name*, „Bulletin of zoological nomenclature” 1998, 55 (1): 14–16.
- Francis L., *Alexandre ler, Chateaubriand, Lamartine et Madame de Krüdener, en 1815*, „Cahiers du monde russe et soviétique” 1968, 9/1 : 58–64.
- Geoffroy Saint-Hilaire E., *Notice nécrologique sur André Thouin*, „Revue encyclopédique” t. 24, listopad 1824.
- Letouzey Y., *Le Jardin des plantes à la croisée des chemins: avec André Thouin, 1747–1824*, Paryż 1989 s. 1–678.
- Vietinhoff C., *Discours sur quelques objets d’Histoire naturelle recueillis au Caucase ; prononcé par le Baron de Vietinghoff, le 25 octobre 1810*, „Mémoires de la Société Impériales des Naturalistes de Moscou” 1812, t. : 83–96.

<sup>10</sup> Patrz np. ogłoszenie w „Journal général de la littérature étrangère” 1812, 12: 258.

---

**A letter from Baron Christoph Burhardt von Vietinghoff (1767–1829) to André Thouin (1747–1824) – a valuable insight into the history of science in the Baltic States**

**Summary:** The paper analyzes the correspondence between C. Vietinghoff and A. Thouin concerning the exchange of seeds and plants between the Jardin des Plantes in Paris and the botanical garden in Marienbourg. The article also discusses a scientific expedition to the Caucasus led by Vietinghoff, the history of the collection of dried plant specimens gathered during the expedition (*Hortus siccus caucasicus*) and Vietinghoff's attempts to publish a scientific treatise on the indigenous flora of the Caucasus. The presented correspondence provides valuable insights into the history of science in the Baltic countries, and it is analyzed in the political context and from the point of view of the history of science.

**Key words:** history of science, floristic collections, Napoleonic wars, Marienbourg, National Museum of Natural History in Paris

